

Dr. sc. Marija Boban, izvanredna profesorica
Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu

MEDIJSKA PISMENOST, DEZINFORMIRANJE I SLOBODA IZRAŽAVANJA NA INTERNETU I DRUŠTVENIM MREŽAMA U DIGITALNOM DOBU

Sažetak: Sloboda izražavanja osnovno je načelo Europske unije utvrđeno u Povelji Europske unije o temeljnim pravima i u ustavima država članica. Otvorena europska demokratska društva ovise o sposobnosti građana da pristupe raznim provjerljivim informacijama kako bi mogli izgraditi svoje stajalište o različitim političkim pitanjima. Na taj način građani mogu sudjelovati u javnim raspravama i u okviru slobodnih i pravednih političkih procesa izraziti svoje mišljenje. S pojavom i progresivnim razvojem interneta kao globalne komunikacijske mreže komunikacija se uvelike premjestila iz realnog svijeta u virtualni svijet formirajući virtualnu stvarnost. U kontekstu novih i sveobuhvatnih društvenih promjena koje su između ostalog uvjetovane i pojavom i primjenom novih tehnoloških dostignuća kroz medijske fenomene poput digitalizacije, konvergencije i multimedijalnosti autorica u ovom radu analizira promjene koje su se dogodile i značajno utječu na medijsku pismenost i slobodu izražavanja u digitalnom dobu. Demokratski procesi sve više ugroženi pojavom lažnih vijesti (tzv. *fake news*) i namjernim, opsežnim i sustavnim širenjem dezinformacija. Zaključno, u radu je dan i osvrt na strateški okvir EU u borbi protiv dezinformiranja u medijima s ciljem zaštite slobode izražavanja u medijima kao temeljnog ljudskog prava.

Ključne riječi: dezinformiranje, digitalno doba, društvene mreže, Europska unija, informacijske tehnologije, Internet, lažne vijesti, medijska pismenost, sloboda izražavanja

1. UVOD

Informacijske tehnologije utječu na sve dijelove društvenog i privatnog života. Prema definiciji predstavljaju skup računala, telekomunikacija, i softvera koji omogućuju unos, obradu i protok informacija.¹ Tehnologija je ukupnost znanja, metoda i tehnika koje se koristi u procesu rada, upravljanja i međusobne komunikacije. U današnje vrijeme razvoja tehnike, proizvodnih i društvenih razvoja, tehnologija je interdisciplinarna budući da proučava postupke, procese i metode

¹ Tako i šire Varga, M., Ćurko, K., Panian, Ž., Čerić, V., Bosilj - Vukšić, V., Srića, V., ... & Jaković, B. (2007). *Informatika u poslovanju*. Element, Zagreb, str. 97.;

u tehničkom znanstvenom području.² Definicija informacijske tehnologije koja se odnosi na fizičke karakteristike uključuje pojmove kao što su hardver, softver, računalo, tv, kamera, internet, satelit i ostali pojmovi koji su dio našeg života. Druga definicija odnosi se na poslovne svrhe i primjenu tehnologije u poslovanju kroz informacije i znanje koje koriste menadžeri koji odlučuju.³ Informacijska tehnologija omogućila je primjenu paradoksa u poslovanju, a to je upotreba induktivne logike u razvoju procesa. Klasična ekonomija prolazi od deduktivnog razmišljanja, prvo se utvrdi problem, a zatim se biraju najbolja moguća rješenja. Informacijska tehnologija omogućuje suprotan način sagledavanja poslovnog problema. Najprije se stvara nova tehnologija, a naknadno se traži primjena u rješavanju postojećih poslovnih problema. Takav način razmišljanja i primjene logike krivac je za snažnu ekspanziju informacijske tehnologije i stvaranje novih potreba na tržištu.⁴

Razvoj informacijske tehnologije posljednjih 15-tak godina uvjetovao je njezin utjecaj na razvoj gospodarstva. Stvorene su nove mogućnosti obrade tržišta, stvorena je potreba za novim proizvodima i uslugama, smanjeni su troškovi, povećana je učinkovitost i kvaliteta proizvoda i usluga.⁵ Razvojem informacijske tehnologije rasla je i važnost novog komunikacijskog medija Interneta. Poslovanje organizacije počinje se mijenjati, i to u sljedećim segmentima: mijenja se priroda poslovnih procesa, pronalazak i razmjena informacija postaje brža i učinkovitija, organizacija poduzeća postaje hijerarhijski slojevita (mrežna i projektna organizacija). Pojedini poslovni postupci unutar organizacije razvojem interneta, postaju dinamičniji, brži i točniji. Primjer B2B povezivanja uvelike je ubrzao proces nabave i koristeći intranet koji je povezan na internet, stvaraju se ekstraneti koji povezuju zainteresirane organizacije i procese koji se odvijaju među njima čini efikasnijim. Proces prodaje proizvoda i usluga putem elektroničkog poslovanja je ubrzan, a komunikacija s kupcima i potrošačima kvalitetnija.⁶ Informacijska tehnologija je relativno mlada tehnologija vrlo dinamičnog razvoja tako da sva starija znanja zastarijevaju vrlo brzo. Razvoj informacijske tehnologije utjecao je na razvoj poslovnih trendova i bez tog razvoja koje nam IT danas pruža ne bi bilo moguće zamisliti suvremene poslovne trendove i funkcioniranje poslovnih sustava. Informacijska tehnologija danas je neodvojiv dio poslovanja. Toga su i svjesni današnji menadžeri pa gotovo svako poduzeće koristi informacijsku tehnologiju

² Prema Bahtijarević - Šiber, F. (1992). *Utjecaj tehnologije na organizaciju*. Ekonomski pregled, Hrvatsko društvo ekonomista, Zagreb, 1-2, str. 65.;

³ Vidi Kolaković, M., Kovačević, B., Sisek, B. (2002) *Utjecaj teorija poduzeća na suvremene pristupe organizaciji poduzeća*, Ekonomski pregled [online], Vol 53., No 9-10, str. 936. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=44551 (10.11.2022.);

⁴ Tako Šuber, B. (2005). „Unapređenje poslovnih procesa pomoću informacijske tehnologije“. Ekonomski vjesnik br. 1 i 2 (18), str. 97-99. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/199766> (10.11.2022.);

⁵ *Ibidem*;

⁶ *Ibid.*;

kao osnovu svoga poslovanja. Sve se više ulaže u informacijsku tehnologiju što povećava potrebu za kvalitetnim upravljanjem IT-om i informatičkim projektima stoga poduzeća zahtijevaju od svojih zaposlenika informatičku pismenost jer u današnjem svijetu poznavanje informacijskih tehnologija predstavlja preduvjet uspješnog poslovanja.⁷ Tradicionalne metode razvoja poslovne strategije nisu prepoznavale velike prednosti IT-a, pa se tehnologija, a s time i IT uglavnom smatrala troškom i nije se uočavala mogućnost stvaranja tj. dodavanja vrijednosti.⁸

2. MEDIJSKA PISMENOST I SLOBODA IZRAŽAVANJA U INFORMACIJSKOM DRUŠTVU

Pojam medijske pismenosti definiran je na konferenciji o medijskoj pismenosti 1992. godine kao “*sposobnost pristupa, analize, vrednovanja i odašiljanja poruka posredstvom medija*”. Ta je definicija usmjerena na koncept medijske pismenosti koji polazi od medija kao pozitivnih izvora informacija i zabave, a za njih treba usvojiti ili osvijestiti mnoga različita znanja i vještine. Razvijena društva ne ostavljaju pojedincima samostalnu brigu i nesustavno snalaženje u stjecanju samog znanja, nego pokreću različite društvene strategije medijskog opismenjavanja, uz to imamo i pozitivne međunarodne primjere i preporuke. UNESCO je već 70-ih godina prošloga stoljeća potaknuo pitanje obrazovanja za medije. Temelje i ideju na važnosti koju mediji imaju u životu pojedinaca i obitelji, zatražili su da se na međunarodnoj razini sastanu znanstvenici kako bi istražili načine uključivanja medijskog odgoja u obrazovne sustave svih razvijenih, pa i manje razvijenih, zemalja.⁹

Dolaskom novih tehnologija medijska pismenost se mora obnavljati, odnosno ljudi se moraju prilagoditi novim načinima medijske komunikacije. Nedovoljno je učiti o pojedinim medijima nego o svim vrstama istog (npr. tisak, radio, televizija). Pod pojam glavnih funkcija medija ubrajaju se:

- 1 Društvena odgovornost;
- 2 Djelovanje u interesu javnosti, odnosno pojedinca;
- 3 Djelovanje u korist društva u cjelini, posebice manjih i slabijih skupina – djeca.

Mediji imaju i dobre i loše strane. Možemo zaključiti kako se javnost više bavi onom lošom stranom (nasilje). Ipak, ima i korisnih informativnih kao i za-

⁷ O tome vidi Boban M., Babić A. (2014.) *Utjecaj internetskih tehnologija na gospodarski rast, poslovni rezultat i stopu rasta profita poduzeća u republici hrvatskoj*. Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku, Vol.,1-2, str,66-67. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/199766> (10.11.2022.);

⁸ Usp. Skoko, B., Hrvatski medijski trendovi 1991. – 2011. // *Diacovensia* 30, 3 (2011), str. 367., dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=111447 (11.11.2022.)

⁹ Preuzeto sa Media Centar Sarajevo, https://www.media.ba/sites/default/files/media_literacy.pdf (10.10.2022.);

bavnih sadržaja. Oba načina prezentiranja sadržaja oblikuju mnijenje. „Rasprave o utjecaju medija na ljude stare su koliko i mediji. Bilo da su one zdravorazumske ili znanstvene - svrha im je razumjeti i protumačiti ljudsku komunikaciju.

Ukoliko zanemarimo “medije” u starim civilizacijama i te vrste rasprava znanstvene su se paradigme o utjecaju medija mijenjale, a ni rezultati se u okvirima istih paradigmi nisu potvrđivali, pa tako među znanstvenicima različitih smjerova ne postoji izričita usklađenost o tome jesu li utjecaji medija pozitivni ili negativni“.¹⁰

Deklaracija o medijskom odgoju (*Declaration of Media Education*)¹¹ je potpisana 1982. godine u Grünwaldu u Njemačkoj, a teze koje su obuhvaćene u ovom dokumentu, mogu se sažeti u nekoliko tema, kao što su:

1. medijski odgoj teži obuhvatiti sve medije i simboličke jezike javne komunikacije,
2. medijski odgoj ima za cilj razvijati kritičke sposobnosti za izražavanje pomoću medija i u medijima,
3. medijski odgoj teži učenju o medijima i njihovoj prirodi te o medijima kao pomoćnim sredstvima u nastavi,
4. države trebaju pružiti potporu uključivanju odgoja za medije u sve razine obrazovanja,
5. medijski odgoj mora koristiti međunarodna iskustva razmjenom znanja i rezultata istraživanja.¹²

Nakon 1982. donijete su još brojne deklaracije, preporuke i nadopune sukladno razvoju medija i medijskih trendova, a kao odgovor na razvoj medijske tehnologije 1999. godine u Beču su donijete UNESCO-ove Preporuke o edukaciji za medije i digitalno doba (*Educating for the Media and the Digital Age*).¹³

Prava na informaciju, njenu dostupnost i neometano korištenje i izražavanje vlastitih mišljenja, ideja i stavova proistječu i iz osnovnih ljudskih prava koja su definirana u Poveljom Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima (1945.)¹⁴ i Europ-

¹⁰ *Ibidem*;

¹¹ O Deklaraciji o medijskom odgoju vidi više na: <https://www.unesco.org/archives/multimedia/document-4333> (11.11.2022.)

¹² Usp. Mediji, kultura i civilno društvo / uredila Zrinjka Peruško. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, 2008, str. 48-49.

¹³ *Ibid.* str. 49

¹⁴ Povelja Ujedinjenih naroda potpisana je 26. lipnja 1945. na konferenciji u San Franciscu od strane 50 zemalja. Stupila je na snagu 24. listopada 1945. godine. Povelja sadrži 19 poglavlja plus Statut međunarodnog suda od čega je najbitnije prvo poglavlje u kojem su definirani ciljevi (prvi član) i načela organizacije (drugi član). Ciljevi organizacije UN-a su: očuvanje međunarodnog mira i sigurnosti te miroljubivo rješavanje međudržavnih sporova u skladu s načelima međunarodnog prava. Razvijanje prijateljskih odnosa među narodima koje temelji na načelu jednakosti svih naroda, poticanje međunarodnog ekonomskog, kulturnog te socijalnog djelovanja s ciljem stvaranja zajedničkih interesa zbog čega će teže dolaziti do konflikata. Vidi više na Odluka o objavljivanju Povelje ujedinjenih naroda, NN 15/1993, dostupno na https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/1993_12_15_35.html (15. 11. 2022.)

skom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda (MU 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, 13/1) donesenoj 1950. godine.¹⁵ Temeljna čovjekova prava postala su neizostavan segment medijske pismenosti jer upravo ona pretpostavljaju slobode i dostojanstva koja su izričito naglašena zbog otvorenog karaktera suvremenih medija.

2.1. Informacijsko društvo

Nemali broj puta se može čuti izjava „znanje je moć“ a sama informacija kao izvor znanja je najvažniji faktor koji određuje većinu svakodnevnih procesa bez obzira iz koje sfere se promatra. Kao interdisciplinarni fenomen zaslužna je za kreiranje pojmova „informacijsko društvo“, „informacijska pismenost“ i „internet kultura“. Svi ti pojmovi imaju preklapna zajednička područja te jedni bez drugih ne mogu postojati. Stoga ćemo kroz raspravu o „informacijskom društvu“ približiti i ostale spomenute pojmove.

Nije slučajna poveznica između informacije i tehnologije. U svom radu Carsten Stahl navodi: „Razlog zbog kojeg smo trenutno zainteresirani za informaciju je ta da nam tehnologija omogućuje prikupljanje informacija u prethodno nezamislivoj količini. Mogu se automatski procesuirati i obrađivati te provjeravati njene više razine uzoraka koji se ne bi mogli percipirati bez tehnologije.“¹⁶ Dok Grbavac navodi da „današnji globalni komunikacijski sustavi brišu granice i udaljenosti između država i naroda, kao i njihovih civilizacija. Zapravo, mi danas već svjedočimo o pojavi novog društvenog procesa koji možemo nazvati informacionalizmom. On gradi novi sustav društvenih vrednota što se može svesti pod zajednički naziv informacijsko društvo.“¹⁷ U prošlosti je bilo potrebno mnogo vremena da bi se određena informacija prenijela do željenog odredišta, za to su nekad bili trebali dani, mjeseci ali i godine. Danas je moguće poslati nekome poruku na drugi kraj svijeta ili s tom osobom komunicirati u realnom vremenu, što je nekoć bilo nezamislivo. Također je moguće objaviti vijest preko društvenih mreža koja će biti dostupna svima na toj društvenoj mreži, ali i šire.

¹⁵ U članku 10. 1 Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda jasno se definira Sloboda izražavanja i to kao slijedi: „Svatko ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprječava države da zahtijevaju dozvole za rad) od radio, televizijskih i filmskih kompanija. Ostvarivanje ovih sloboda, budući da uključuje obaveze i odgovornosti, može podlijeći takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom i koje neophodne u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda ili prava drugih, sprječavanja širenja povjerljivih informacija ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.“ (čl. 10.1 Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, (MU 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, 13/17))

¹⁶ Prema Stahl, B. (2006). On the Difference or Equality of Information, Misinformation, and Disinformation: A Critical Research Perspective. *Informing Science Journal*, vol. 9, str. 43. Dostupno na <https://www.informingscience.org/Publications/473> (12.11.2022).

¹⁷ Tako i šire Grbavac, V. (2010). *Informatika: kompjutori i primjena*. Zagreb: Školska knjiga. vol. 4.

2.2. Informacijska pismenost i medijska pismenost

Poseban naglasak je na pojmovima informacijske i medijske pismenosti te internetske kulture. *Informacijska pismenost* je razina kompetencije informiranja u današnjem informacijskom društvu. Prije računalne revolucije, glavni izvor informacija su bile knjige ili osobe za koje se pretpostavljalo da o određenoj temi imaju dovoljno saznanja. U današnjem vremenu se sve više pokušava zamijeniti „staromodno“ zapisivanje i pohranjivanje podataka u papirnatom obliku te se uvode digitalne baze podataka, zbog puno brža i efikasnije obrade. Traženje informacija u današnjici je usko vezano uz tehnološku pismenost. Za pretraživanje interneta potrebno je osnovna razina znanja o tehnološkim napravama (mobitel, laptop itd.) i korištenja interneta. Američko knjižničarsko društvo (1989) objavljuje u svom izvješću „*Informacijski pismeni ljudi su oni koji su naučili učiti. Znaju kao učiti jer znaju kako je znanje organizirano, kako pronaći informaciju i kako koristiti informaciju na način da drugi mogu iz njih učiti. Ti ljudi su spremni na cjeloživotno učenje jer mogu uvijek naći informaciju koju trebaju za bilo koji zadatak ili odluku.*“¹⁸

Razliku između informacijske i medijske pismenosti je teško strogo definirati kad se međusobno nadopunjuju. *Medijska pismenost* je sposobnost korištenja medija, ne samo kao pasivni promatrač nego i sudjelovanje u njihovom kreiranju, analiziranju i nadopunjavanju. Kako navodi Hobbs (2010: 11) „*bitno je za građane pluralističku demokraciju koja je privržena slobodi i raznolikosti razviti iduće sposobnosti:*

- Čitanje ili gledanje vijesti
- Pisanje pisma uredniku
- Razgovaranje s obitelji, suradnicima i prijateljima o aktualnim događanjima
- Komentiranje online vijesti
- Dati svoj doprinos online društvenoj mreži
- Pozvati lokalnu radio postaju i izreći vlastito mišljenje
- Ispunjanje ankete o osobnom mišljenju
- Traženje informacija o temama i pitanjima posebnog interesa
- Vrednovanje kvalitete pronađenih informacija
- Dijeljenje i razmatranje ideja
- Biti aktivan dio zajednice.¹⁹

Osim informacijske i medijske pismenosti potrebno je objasniti pojam „Internetska kultura“. U svom radu Svenningson Elm navodi „*Internetska kultura su zajedničke vrijednosti i perspektive koje su kreirane i održavane u različitim*

¹⁸ Vidi ALA Presidential Committee (1989). Presidential Committee on Information Literacy: Final Report. Dostupno na <http://www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/presidential> (13.11.2022)

¹⁹ Prema Hobbs, R. (2010) Digital and media literacy: A plan of action. Aspen Institute, str. 10. dostupno na <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED523244.pdf> (13.11.2022).

*virtualnim okruženjima, perspektive koje upućuju na norme i ideale za postupanje i interakciju s drugima.*²⁰

Trendovi ponašanja na internetu nisu bili isti prije 10 godina i neće biti isti nekad u budućnosti. Dostupnošću i razvojem tehnologije neprekidno se mijenja se način na koji se koristi internet, a samim time i internetska kultura.²¹ Kada se priča o prijetnjama na internetu, pojedinci mogu čak i u današnjim vremenima zamisliti asocijalnog hakera s kapuljačom u koji u mračnoj prostoriji ispred računala dolazi ilegalnim načinima do tuđih podataka a pritom i do osobne koristi. Pritom se zaboravlja da korisnici sami i to potpuno svojevoljno otkrivaju svoje osobne podatke na svakodnevnoj razini, a svaki pojedinac koji nema dovoljno znanja o mogućim sigurnosnim prijetnjama kao i o pravu na privatnost može sam sebi postati najveći neprijatelj.²²

2.3. Društvene mreže

Televizija, radio i papirnato izdanje novina i dalje su važni izvori vijesti, ali njihov utjecaj se s porastom broja korisnika interneta smanjio. Ne čudi da su svi ozbiljni mediji odlučili biti „u koraku s vremenom“ te imaju svoje web stranice gdje također objavljuju sadržaje kako bi bili u doticaju sa što većim brojem ljudi te tako imati što veći utjecaj u društvu. Paralelno s porastom broja korisnika laptopa, tableta ali ponajviše mobilnih telefona, društvene mreže postale su bitan dio ljudske svakodnevnice. One omogućuju pojedincu da čita objavljene sadržaje drugih, ali i da sam postane kreator novih sadržaja u bilo kojem trenutku koje mogu imati veliki odjek u javnosti.²³ Razlika između društvene mreže i izvora vijesti ovisi o načinu korištenja samih društvenih mreža, ali njihova područja se u velikom dijelu preklapaju. Uz kameru te mogućnost spajanja na internet, svaki pametni telefon je u mogućnosti objaviti određenu vijest i/ili mišljenje. U svakodnevnom govoru se može čuti „ako nije na Facebook-u kao da ne postoji“, dajući do znanja koliko je u današnjici bitna prisutnost na društvenim mrežama što ima svoje pozitivne i negativne strane. Zbog sličnih fenomena na društvenim mrežama se često može čuti riječ „oversharing“ tj. dijeljenje tolike količine informacija koja se smatra prekoračenjem društveno prihvaćene mjere, ali je podložno subjektivnoj procjeni

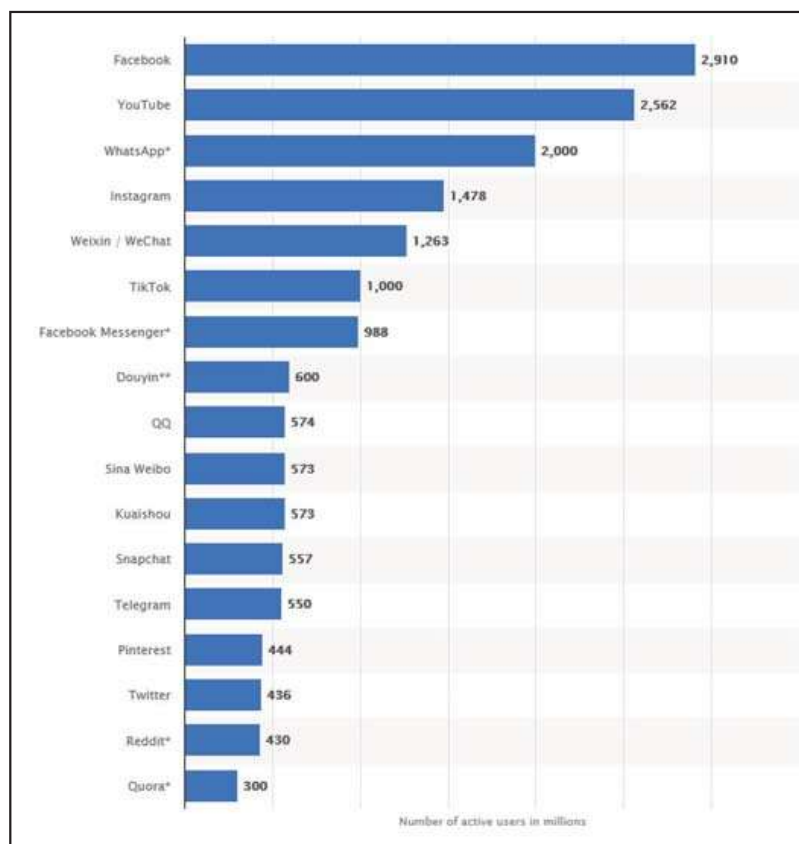
²⁰ Tako Sveningsson Elm, M. (2008) Understanding and Studying Internet Culture(s): Hybridity and Interdisciplinarity. Nordicom Review. str. 87., dostupno na http://www.nordicom.gu.se/sites/default/files/kapitel-pdf/270_sveningsson%20elm.pdf (13.11.2022)

²¹

²² O zaštiti privatnosti vidi više u Boban, M., Zaštita podataka i pravo na privatnost u informacijskom društvu. Gospić: Veleučilište “Nikola Tesla” u Gospiću, 2019., str. 4-7. Vidi i Boban, M., Cinotti Mujan, I., Informacijska sigurnost i zaštita prava na privatnost kao temeljno ljudsko pravo // Zbornik radova 18. Međunarodno savjetovanje Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse, Mostar: Sveučilište u Mostaru Pravni fakultet, 2021. str. 193-232

²³ Usp. Šundalić, A; Heteši, I., Mediji i nove vrijednosti društva slobodnog tržišta. // Informatologija 39, 4 (2006), str. 273., dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=14161 (2012-10-06)

same mjere. Facebook, Instagram, Twitter, TikTok, samo su neke od društvenih mreža koje se danas koriste. No, nisu svi korisnici upoznati sa svim mogućnostima društvenih mreža a neke od njih su tu da bi zaštitili njihovu privatnost. Osim objave vijesti, mobiteli su postali glavni uređaji za međusobnu komunikaciju. Mnoge društvene mreže imaju integriranu mogućnost slanja poruka među svojim korisnicima, kao što to imaju najveće društvene mreže Facebook, Instagram, TikTok, ali postoje i zasebni servisi za komunikaciju kao što su WhatsApp, Viber, Telegram, WeChat, QQ, itd. Prema The Statistics Portal u siječnju 2022. godine ovo su bile najpopularnije društvene mreže i aplikacije za komunikaciju (aplikacije za brzo slanje poruka te poziva/videopoziva) prema broju aktivnih korisnika izraženima u milijunima:

Grafikon 1: Grafički prikaz najpopularnijih društvenih mreža i aplikacija za komunikaciju
 Izvor: statista.com (2022), *Most popular social networks worldwide as of January 2022, ranked by number of monthly active users (in millions)* (19.11.2022)

Premda društvene mreže imaju mnogo pozitivnih strana, također mogu predstavljati opasnost. Prema Ivanković, Schatten i Bača opasnosti društvenih mreža koje navodi Joan Goodchild su:

- Podaci korisnika se dijele trećim stranama,
- Postavke privatnosti se mogu vratiti na početne nakon svakog redizajna sustava,
- Oglasi mogu sadržavati zlonamjeran softver,

- „prijatelji“ mogu jedni druge učiniti ranjivima,
- Spameri mogu kreirati lažne profile.²⁴

Virtualni profili govore korisnicima onoliko koliko im sami dopuste te oni mogu nekad biti sami kreatori sadržaja koji ugrožavaju njihovu sigurnost i privatnost. Npr. objavljivanjem sadržaja (fotografije, videa i ostalih osobnih podataka) djece za koju ne postoji dozvola roditelja (skrbnika) ili objavljivanje sadržaja pomoću kojih se da naslutiti imovinsko stanje (fotografije interijera mjesta stanovanja, marka auta, odjeće i obuće itd.) mogu postati interesantni lopovima kao i objavljivanja fotografija s putovanja može biti dodatan poziv da je stan ili kuća ‘bez nadzora’.

Zbog navedenih razloga bi svakako trebalo više obratiti pozornost na sigurnosne aspekte društvenih mreža, kako bi privatnost samih korisnika bila što zaštićenija, a osobni podaci u što manjoj mjeri podložni prijetnjama

2.4. Pojedinaac na mreži

Kao nastavak na dio o društvenim mrežama potrebno je uvidjeti i problematiku pojedinca na mreži općenito. Ovisno o razini znanja o mogućim prijetnjama, pojedinac može sebe zaštititi od mogućih ugroza, ali može također svoje podatke dovesti u opasnost. Osim društvenih mreža na kojima se objavljuju razni detalji života, fotografije, video sadržaji, trenutne lokacije, interesi itd. što može predstaviti sigurnosni problem, njihovi privatni podaci prestaju biti privatni već se javno otkrivaju i bivaju skladišteni određeno vrijeme na raznim serverima bez znanja samog korisnika što se s njegovim podacima u pozadini događa. No, postoje mnogi drugi načini ugrožavanja, dobrim dijelom zbog nedovoljnog opreza te nedovoljnog znanja samog o načinima na kojima je potrebno zaštititi svoje podatke.²⁵

Prema istraživanju Hrvatske Udruga Banaka o utvrđivanju stupnja osjećaja ugroženosti i razinu osviještenosti o sigurnosnoj zaštiti prilikom korištenja interneta na 1000 ispitanika, zabrinjavajućim se pokazalo što 56% ispitanika smatra da nisu ugroženi na internetu, dok njih 40% uopće ne razmišlja o tome. Nemaju naviku mijenjanja lozinki, 59% ih mijenja jednom godišnje ili rjeđe. Na otvorene mreže se 37% ispitanika se spaja u svakoj prilici. O autentičnosti i pouzdanosti stranice uopće ne razmišlja 34% ispitanika. Pozitivno je da 93% ignorira ili briše nepoznate poruke ili e-mailove s nepoznatim „linkovima“.²⁶ Spajanjem na otvo-

²⁴ Tako i šire Bača, M; Ivanković, M; Schatten, M. (2010). Privatnost na Facebook-u i drugim socijalnim mrežama. Dostupno na <http://bib.irb.hr/datoteka/493687.CZBtemplate.pdf> (14.11.2022.)

²⁵ O zaštiti privatnosti i osobnih podataka na društvenim mrežama vidi više u Boban, M., Zaštita privatnosti i osobnih podataka kao temeljnih ljudskih prava u digitalnom dobu // Ljudska prava u doba digitalnog građanstva / Luatti, Lorenzo (ur.). Vodnjan: Istarska županija, 2017. str. 24-44

²⁶ Hrvatska udruga banaka (2017). U Europskom mjesecu kibernetičke sigurnosti istraživanje HUB-a pokazuje: Hrvati ležerno koriste Internet, no većina je oprezna. URL: <http://hub.hr/hr/u-europskom-mjesecu-kiberneti%C4%8Dke-sigurnosti-istra%C5%BEivanje-hub-pokazuje-hrvati-le%C5%BEerno-koriste> (10. 11.2022)

renu nepoznatu mrežu korisnici ne mogu znati prati li netko njihove radnje i spremaju li se njihovi podaci u pozadini, a posebno je ugrožavajuće ako pritom koriste aplikacije za mobilno bankarstvo ili obavljaju kupovinu upisujući podatke sa svojih bankovnih kartica. Nepažnja prilikom spremanja lozinki ili dijeljenja lozinki svojih računa s drugima dovodi osobne podatke u opasnost. Posjećivanje stranica koje nemaju certifikate sigurnosti (SSL/TLS) mogu dovesti do zaraze računala s virusima te onemogućiti rad računala te kompromitirati podatke na njemu. Također nije preporučljivo da se na takvim stranicama obavljaju novčane transakcije.

2.5. Djeca na mreži

Najranjiviju skupinu čine djeca. „*Dijete je osoba koja nije navršila 18 godina života.*“ (Kazneni zakon, Narodne novine 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21 gl. VIII. čl. 87. st. 7.)²⁷ Internet je u relativno kratkom razdoblju postao najpopularniji medij među djecom i mladima. Suvremena „digitalna generacija“ u okruženju digitalnih tehnologija od najranije dobi je informatički pismena i stoga je podložna utjecaju novog medija, što se i jasno vidi kroz porast broja kaznenih djela i kibernetičkog kriminala na štetu djece kao i u porastu maloljetničke delikvencije.²⁸ Također, prema Konvenciji o pravima djeteta iz 1989. god. (čl. 1.) „*Dijete označava svaku osobu mlađu od 18 godina, osim ako se zakonom koji se primjenjuje na dijete granica punoljetnosti ne odredi ranije.*“²⁹ Ona danas imaju pristup modernoj tehnologiji, pametnim telefonima, tabletima, računalima i igraćim konzolama, preko njih mogu obavljati školske zadatke, igrati se, konzumirati multimedijalni sadržaj, komunicirati s obitelji, svojim vršnjacima ali i potpunim strancima te mogu biti izloženi raznovrsnim neprimjerenim sadržajima ali, nažalost, mogu biti i žrtve kaznenih djela. Istraživanje „*Pristup i korištenje, rizik i mogućnosti interneta za djecu u Italiji*“ pokazuje da 84% djece u dobi od 9 do 17 godina koristi pametne telefone za pristup internetu bar jednom dnevno. Postotak djece koji je pri tome doživio neku vrstu neugode (uzrujanosti, uplašenosti, uznemirenosti) je 13%. Samo 10% djece je promijenilo svoje postavke privatnosti nakon neugodnog iskustva, svako treće dijete je reagiralo zatvarajući aplikaciju („prozor“) ili je problem ignoriralo dok svako četvrto dijete nije nikome ispričalo za taj događaj. (Mascheroni i Olafsson, 2017)³⁰ Istraživanje „*Rizici i sigurnost na internetu: perspektiva djece Europe*“ gdje su ispitanici djeca

²⁷

²⁸ Vidi McCABE, K., The Role of Internet Service Providers in Cases of Child Pornography and Child Prostitution, *Social Science Computer Review*, 26 (2008) 2, 248, <http://ssc.sagepub.com/cgi/content/refs/26/2/247> (15. 11. 2022)

²⁹ UNICEF (s.a) Konvencija o pravima djeteta (1989), dostupno na https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf (14.11.2022).

³⁰ Prema Mascheroni, G; Olafsson, K. (2017) Access and use, risks and opportunities of the internet for Italian children. Preliminary findings. dostupno na <http://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/eu-kids-online/reports/Executive-summary-Italy.pdf> (14.11.2022).

od 9-16 godina u 25 država pokazuje da je zlouporabu osobnih podataka doživjelo 9% djece od 11 do 16 godina u obliku zlouporabe lozinke (7%), njihovih privatnih podataka (4%) ili novčane prevare (1%). (Livingstone et al., 2012)³¹ Što više djece koristi Internet i što duže borave na njemu to je veća šansa da će biti u doticaju s mogućim prijetnjama. Djeca nemaju dovoljno saznanja o svim mogućim opasnostima na koje mogu naići boraveći „na mreži“ niti ih mogu razumjeti kao odrasli, zbog toga je njihova zaštita posebno bitna kao i podizanje svijesti društva za tu najranjiviju skupinu. Zakonodavni okvir Republike Hrvatske predstavlja temeljni mehanizam u smislu zaštite prava djece na digitalnom okruženju ali se sam po sebi ne može smatrati dovoljnim. Na prvom mjestu ističe se edukacija, medijska pismenost i uloga obrazovanja koji u ovom trenutku u Hrvatskoj prevladava kroz reforme sustava odgoja i obrazovanja u cijelosti.³²

3. DEZINFORMIRANJE NA INTERNETU I DRUŠTVENIM MREŽAMA

Posvećenost načelu istinitosti predstavlja jedno od najstarijih i najcjenjenijih civilizacijskih fenomena koje je, prije svega, prisutno u filozofiji morala, proučavanju prava i religije. Drevni i suvremeni filozofi najviše su se bavili pojmom istine i njezinom ulogom u odnosima među ljudima. “Sokrat je osuđen na smrt zbog kritičkog ispitivanja i tako je postao prvi mučenik slobode govora”.³³ Kant je vrlo cijenio istinu kao univerzalnu vrijednost koja vrijedi u svim okolnostima bez obzira na posljedice. Kasnije su i drugi mislioci poput Johna Milтона i Johna

³¹ Vidi Livingstone et al. (2012). Risks and safety on the internet: the perspective of European children: full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries. LSE Research Online, dostupno na <http://eprints.lse.ac.uk/33731/1/Risks%20and%20safety%20on%20the%20internet%28lsero%29.pdf> (15.11.2022).

³² Vidi Splitski dnevnik RTL: “Sve ono što se ranije događalo u realnom prostoru, sada se prebacilo u virtualnu stvarnost u kojoj je puno teže reagirati. Novi zakoni su doneseni, novi uvjete, a sve se treba uskladiti s GDPR-om, te donijeti preporuke kako ćemo to primijeniti u praksi. Ono čime su djeca najviše ugrožena je pravo na privatnost, ali i izloženost raznim sadržajima kojima dijete ima pristup. Nisu bitne zabrane, već edukacija, jednako kako smo djecu nekada upozoravali da ne ulaze u automobile s nepoznatim osobama sada ih upozoravamo da ne razgovaraju s nepoznatima preko društvenih mreža. Treba ih naučiti o opasnostima, a ne im nametati zabrane” Sigurnost i zaštita djece na internetu i poglavito u okruženju novih tehnologija koje predstavljaju svakodnevicu, ključna je tema u trenutku svih akademskih i stručnih rasprava na europskoj i globalnoj razini. Prema izjavi iz intervjua Boban. M. u okviru stručnog seminara “Zaštita prava djece u digitalnom okruženju” u organizaciji Hrvatske udruga ravnatelja osnovnih škola – ogranka Splitsko-dalmatinske županije, dostupno na Splitski dnevnik, <https://splitskidnevnik.rtl.hr/vijesti/grad/nekada-se-djecu-upozoravalo-da-ne-ulaze-u-automobile-s-nepoznatima-a-sada-da-ne-razgovaraju-s-njima-preko-drustvenih-mreza/> (17. 11. 2022.) Vidi i A&S Adria online izdanje časopisa, Važnost zaštite privatnih podataka djece na internetu, objavljeno 7. 3. 2019, dostupno na <https://www.asadria.com/vaznost-zastite-privatnih-podataka-djece-na-internetu/> (17. 11. 2022.)

³³ *Ibidem*;

Stuarta Milla promišljali o intelektualnom značaju istine i filozofije morala. Iz tog razloga se postavljaju pitanja zašto iskrenost prva strada ako je istina toliko bitna i sveta. Odgovor je najčešće u činjenici da je sklonost prema neiskrenosti jednako dio ljudske prirode kao i potreba za istinom i iskrenim odgovorom. Zabluda, manipulacija i laž u povijesti veoma su ukorijenjeni i imaju dugu tradiciju proučavanja. Stoga i ne čudi činjenica da se filozofija, etika i moral bave istinom i njezinom vrijednosti u društvenom kontekstu općenito, ali i u kontekstu javne komunikacije, javnoga mnijenja i dostupnih informacija. Europska Konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (članak 10.) zagovara da “svatko ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice” (*European Court of human rights*, 1953). U tom je smjeru obveza medija da služe pojedincu u svrhu pružanja i primanja informacija koje su od javnoga interesa.³⁴

3.1. Virtualna stvarnost

Virtualna stvarnost ili virtualna realnost kao ideja odavno je predmet ljudske mašte. Ukoliko se virtualnu stvarnost gleda isključivo kao stvaranje iluzije da se nalazimo na nekom drugom mjestu, dobar primjer za to su panoramske slike i murali, posebno popularni u Europi krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Te slike su napravljene na način da osobi u potpunosti ispune vidno polje, tako da se postigne osjećaj uronjenosti u scenu, javlja se osjećaj prisutnosti u prikazanim događajima. Godine 1935. S. Weinbaum je objavio priču Pygmalionove naočale³⁵, u kojoj je zamislio uređaj, točnije naočale koje će proizvoditi holograme, ali i stimulirati osjete okusa, mirisa i dodira, u svrhu što potpunijeg doživljaja korisnika. Ovom pričom je Stanley Weinbaum na cjelovit način anticipirao ono što danas poimamo pod virtualnom stvarnošću.³⁶

Sam pojam virtualne stvarnosti proizlazi iz spajanja dva različita svijeta, odnosno iz spajanja virtualnosti i stvarnosti. Virtualno je koncept koji ima široku primjenu, riječ virtualno u kolokvijalnom jeziku, ima slično značenje kao skoro ili kvazi. Filozofski, virtualno označava nešto što nije stvarno, mada može posjedovati obilježja stvarnog i postoji samo u ljudskom umu. Virtualnost predstavlja pojam nečega što nije realno, odnosno nije prisutno u fizičkom smislu, ali prikazuje realnu ili imaginarnu stvarnost koja se može iskusiti ljudskim osjetilima uključujući vid, dodir, sluh i njuh.³⁷ Tehnologija je izrazito napredovala u području

³⁴ *Ibid.*;

³⁵ Vidi Poelman, R. (2010). A Survey of Augmented Reality Technologies, Applications and Limitations. Dostupno na <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.454.8190andrepre1&typepdf> (11.11.2022.);

³⁶ Usp. Psihologis. (n.d.). Dostupno na <https://psihologis.com/virtualna-stvarnost-tipoviprimjena/> (11.11.2022.);

³⁷ Prema Rheingold, H. (1992). *Virtual Reality: The Revolutionary Technology of Computer Generated Artificial Worlds - and How It Promises to Transform Society*;

virtualne stvarnosti od njezinih početaka sve do danas. Virtualna stvarno ne koristi se samo u svrhu zabave, već i u raznim drugim oblicima ljudske svakodnevnice. Virtualna stvarnost našla je svoju primjenu u medicini, obrazovanju, kulturi, sportu, vojsci.³⁸ Današnjica donosi i novu definiciju virtualne stvarnosti koju donose novi mediji – poglavito Internet i društvene mreže koje uz realni svijet donose i novu domenu – virtualni svijet.

3.2. Dezinformiranje, lažne vijesti (*fake news*) i novi mediji

U razdoblju od samo stotinu godina u svijetu se pojavilo i mijenjalo više različitih oblika masovnih medija preko kojih se dolazilo do informacija, a svakim novim oblikom medija broj informacija bi rastao.³⁹ U početku su to bili novinski listovi od nekoliko stranica na kojima su bile ispisane samo najbitnije informacije. Nakon čega se pojavio radio koji je početkom dvadesetih godina 20. stoljeća ušao u kućanstva, a tom promjenom porastao je i broj informacija koje su dolazile do stanovništva. Nakon radija pojavljuje se televizija koja je dovela do još većeg porasta u količini prikazivanja informacija, pogotovo u posljednjih nekoliko desetljeća kada su jedan ili dva osnovna televizijska kanala u ponudi zamijenjeni s njih više stotina ili čak tisuća. U navedenom razdoblju dolazi do velike krize istinitoga izvještavanja, budući da je gotovo svaka obitelj koja posjeduje televizor bila opčinjena sa slikom događaja iz svijeta. Svaka osoba neovisno o svom imovinskom stanju mogla je „pristupiti“ boji, raznolikosti i uzbuđenju koje je proizlazilo iz malih ekrana. Tijekom 1962. godine prvi je put ostvaren prijenos televizijskog programa iz jednoga dijela svijeta u drugi. Tim događajem započinje i globalizacija informiranja pa televizijski gledatelji mogu pristupiti događajima, politici, problemima i kulturi država koje se nalaze na drugom kraju svijeta. Uvođenjem takvog načina prijenosa, globalizacija i komercijalizacija medija započela je punom snagom, a televizijski programi bili su prekidani reklamama i prikazivani po cijelom svijetu. Dolaskom kućnih računala, mobitela i prijenosnih računala (laptopa) te razvojem interneta, pojavljuje se i kriza istinitoga izvještavanja. Uz pomoć navedenih uređaja svaka osoba ima pristup internetskom sadržaju na kojem se svakodnevno nalazi nezamisliv broj informacija. Takav je sadržaj često ispunjen različitim oglasima i informacijama koje su neprovjerene ili neistinite, kao i senzacionalističkim naslovima preko kojih medijske kuće ostvaruju financijsku dobit.⁴⁰

Istraživanje *Eurobarometra* (European Commission, 2018) provedeno je telefonskim intervjuima početkom veljače 2018. godine u svim državama članicama Europske unije. Anketirano je više od 26.000 građanki i građana. Tema su bile

³⁸ *Ibidem*;

³⁹ O novim medijima i društvenim mrežama vidi više u Quartararo, E., “A Generation Zer’s Take on the Social Media Age.” New York Times, 2018., dostupno na <https://www.nytimes.com/2018/05/24/learning/a-generation-zers-take-on-the-social-media-age.html> (14.11.2022.)

⁴⁰ Vidi .Berridge, Geoff. R., »Diplomacija«, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, str. 24.;

lažne vijesti,⁴¹ povjerenje u izvore vijesti i dezinformacije. Rezultati provedenoga istraživanja pokazuju zabrinutost javnosti kada je riječ o širenju dezinformacija i lažnih vijesti u cijeloj Europi.

Temeljem studije koja je provedena 2016. godine, o sposobnosti mladih da procjenjuju poruke i informacije preko interneta, zaključeno je da demokracija može biti ugrožena lakoćom kojom se dezinformacije o građanskim pitanjima mogu širiti.⁴²

Stručna grupa Europske komisije za pitanja lažnih vijesti i dezinformacija ističe da su lažne vijesti novi fenomen koji zahtijeva alate za borbu protiv njih i značajnu promjenu svijesti. Internet i društvene mreže ne mogu se više promatrati preko sfere zabave jer su moć i utjecaj mnogo značajniji. Potrebno je otkriti razloge pojave lažnih vijesti i funkciju.

Dezinformacije se mogu širiti zbog različitih motiva, a među njima su satira, humor i zabava. Zato, postoji i sadržaj koji namjerno manipulira recipijentima. Možemo imati sadržaj koji se dogodio, ali izvor manipulira lažnim kontekstom i subjektivnim pristupom. Širenje lažnih vijesti ozbiljan je problem koji pogađa društvo na globalnoj razini, a utječe na društveni, politički, ekonomski, međunarodni, nacionalni i lokalni razvoj.⁴³

Razvoj tehnologije sa sobom je donio problem veće mogućnosti dezinformiranja, zbog bržeg protoka informacija, što je velika prijetnja profesionalnom novinarstvu. Najveći broj lažnih vijesti širi se upravo društvenim mrežama. Problem nastaje kada svaki pojedinac ima mogućnost podijeliti informaciju koja ne mora biti točna. Iz toga razloga u posljednje vrijeme vrši se pritisak na društvene mreže kako bi ograničile i filtrirale takav sadržaj. Na ozbiljnost ovoga problema ukazuje nam UNESCO koji je priručnik „*Journalism, Fake News and Disinformation*.“ Priručnik je posvećen boljem obrazovanju novinara, ali i studenata te pojedinaca koji i sami sudjeluju u stvaranju vijesti. Neprofesionalni novinar ili osoba koja nije obučena za tu vrstu posla, teško da može razaznati koji sadržaj je točan i vrijedan širenja. Priručnik upravo objašnjava kako su dezinformacije i lažne vijesti jedan od glavnih načina manipulacije današnjice. On je skup istraživanja jednih od najboljih predavača i intelektualaca, napravljen u svrhu boljeg obrazovanja novinara. Dezinformacije nemaju uvijek svrhu da uvjere javnost u nešto, već da nam skrenu pozornost s prave istine. Spas dezinformiranja također se ogleda u etičkom novinarstvu. Novinari trebaju štititi interes javnosti te otkriti sve informacije koje mogu dovesti do sukoba interesa.⁴⁴ Profesorica Emily Bell,

⁴¹ Engl. *Fake news* – lažne vijesti, čija je namjera dezinformacija ili prijevara širenjem lažnih vijesti preko tradicionalnih, novih medija i društvenih mreža.

⁴² Tako i šire Spratt, Hannah E. and Denise E. Agosto. “Fighting Fake News: Because We All Deserve the Truth: Programming Ideas for Teaching Teens Media Literacy.” *Young Adult Library Services* 15 (4), 2017.

⁴³ *Ibidem*;

⁴⁴ O tome vidi i Posetti, Julie, Ireton, Cherilyn, Wardle, Claire, Derakhshan, Hossein, Matthews, Alice, Abu-Fadil, Magda, et al.. 2018. “*Journalism, Fake News and Disinformation*.” UNESCO. <https://en.unesco.org/sites/default/files> (15. 11. 2022.)

koja radi na *University of Columbia*, ukazuje za vrijednosti novinarstva te tvrdi kako novinar uvijek treba stajati iza svojih objava, bez obzira na to jesu li one točne ili ne. Iako sam pojam ima svoja mjesta u povijesti, predložene su nove definicije lažnih vijesti kako bi se bolje odrazili izazovi koje predstavljaju nove komunikacijske tehnologije. U posljednje vrijeme pojam se koristio kako bi opisao širok raspon slučajno ili namjerno proširenih dezinformacija te zlonamjernih informacija koje obuhvaćaju laži, teorije zavjere, propagandu, slučajne pogreške i sl.⁴⁵, dok Marwick i Lewis daju sličnu definiciju koja glasi da su „lažne vijesti pojam koji se odnosi na slučajne ili namjerne dezinformacije koje se pojavljuju online i u medijima.“⁴⁶

Iz navedenih definicija lažnih vijesti, odnosno dezinformacija, jasno je da se u njima uvijek javljaju tri elementa:

- Oblik vijesti – lažna informacija, pokazana kao vijest;
- Stupanj netočnosti – informacija može biti samo djelomično iskrivljena ili u potpunosti;
- Namjera – obmanuti čitatelje i korisnike za političke ili ekonomske svrhe i korist.

Stvarne definicije uglavnom u prvi plan stavljaju oblik vijesti, kao što je „lažne vijesti su neistinite priče koje se čine vijestima, šire se internetom ili preko drugih medija sa namjerom utjecaja na političke stavove ili su postavljeni u svrhu šale“.⁴⁷ Slično tome, Allcott i Gentzkow objašnjavaju ih kao „članke iz vijesti koji su namjerom i povjerljivo lažni i mogu obmanuti čitatelja“.⁴⁸ Tandoc, Lim i Ling otkrili su 6 oblika lažnih vijesti koji su opisani u istraživačkoj literaturi, a dvije, od njih, - vijesti satire i vijesti parodije – posebno su povezane s formatom određenih vijesti. Ostale četiri vrste su izmišljenje vijesti, lažiranje fotografija, oglašavanje i propaganda.⁴⁹

Vijesti satire su objašnjene kao izrugivanje informacijskih izvora i programa koje koriste obični ljudi, odnosno pratitelji medija, ili pretraživanje kako bi javnosti bila predstavljena vijest o novostima, za razliku od običnog predstavljanja vijesti, vijesti ‘satire’ prikazuju se, prije svega, kao zabava, a ne informacija. Njihovi nositelji, koji ih donose, nazivaju se komičari, a ne novinari.

Slično, prethodno opisanom, vijesti parodije karakteriziraju i donose određene vijesti na šaljiv način, ali glavna i temeljna razlika se nalazi u tom što su vijesti parodije potpuno izmišljenje, te samim tim nisu prave ili stvarne.⁵⁰

⁴⁵ Usp.. Kalsnes, B. Fake News. // Oxford Research Encyclopedia of Communication, 2018. Dostupno na: https://www.oxfordre.com/communication/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613_001.0001/acrefore-9780190228613e809 (11.10.2022.);

⁴⁶ *Ibidem*;

⁴⁷ Prema Fake News. // Cambridge Dictionary, 2022. Dostupno na: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fake-news> (11.10.2022.);

⁴⁸ Prema Kalsnes, B. Fake News. 2018.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Prema Kalsnes, B. Fake News. 2018.

3.3. Borba protiv dezinformiranja na društvenim mrežama i internetu

U tradicionalnim medijima urednici su bili glavni i odgovorni za objavljen sadržaj i zaštita od objave lažnih vijesti, ali današnje društvene mreže predstavljaju se kao internetske platforme te na taj način izbjegavaju medijsku odgovornost. Problem lažnih vijesti nije nastao zbog brzine protoka informacija ili činjenice da u distribuciji sudjeluje sve više medijski (ne)pismenog građanstva, nego u namjeri da se diskreditira i smanji kredibilitet u ozbiljne medije i objektivno novinarstvo. Kako bi se spriječila pojava lažnih vijesti koja postaje sveobuhvatna nije dovoljno samo nastojanje internetskih platformi da poslože izvore na tražilicama prema onim medijima koji imaju najtočnije informacije, a ne prema najpopularnijim izborima. Potreban je aktivan strateški pristup i angažman s ciljem osvješćivanja građana i povećanja znanja na polju medijske pismenosti te povećanja aktivnih kampanja s ciljem razotkrivanja, sprečavanja i širenja lažnih vijesti. Medijska pismenost, u tom pravcu, može se steći kao dio kontinuiranog procesa koji zahtijeva angažiranu svijest pojedinca o korištenju medija i kontrole nad njim. Temelji se na slobodi izražavanja i kritičkom promišljanju sadržaja, pri čemu uključujemo visokokvalitetnu saznavnu reakciju, a to znači da građani formiraju svoj jasan stav (bilo da se ne slažu s nekom medijskom temom, sadržajem ili da navedeno prihvaćaju kao činjenicu). Prema tome, ključno je povećanje razine medijsko pismenosti kako bi pojedinac mogao tragati za prepoznati nerelevantne izvore i lažne i manipulativne sadržaje, te su potrebni profesionalni i obrazovani novinari koji će svoje izvještavanje temeljiti na objektivnosti i profesionalnim standardima koje struka zahtijeva.⁵¹

Društvene mreže su postale važno sredstvo širenja dezinformacija, koje su u pojedinim slučajevima, kao što je bio onaj društva Cambridge Analytica, usmjerene na određene korisnike koji se identificiraju neovlaštenim pristupom i korištenjem osobnim podacima, a krajnji je cilj utjecati na rezultate izbora. Nedavni dokazi pokazuju da se usluge slanja privatnih poruka sve više upotrebljavaju za širenje dezinformacija. Tehnike uključuju manipulaciju videozapisa (engl. „*deep-fakes*”) i krivotvorenje službenih dokumenata; uporabu automatiziranog internetskog softvera (botova) za širenje i umnožavanje razdornog sadržaja i rasprava na društvenim mrežama; trolovske napade na profile na društvenim mrežama i krađu informacija. Istodobno u mnogim regijama važnu ulogu i dalje imaju tradicionalne metode kao što su televizija, novine, internetske stranice i lančane poruke e-pošte. Budući da se upotrebljavani alati i tehnike brzo mijenjaju, istom se brzinom mora prilagođavati odgovor.⁵² Uz poduzimanje mjera u državama čla-

⁵¹ Usp. Hromadžić, H.; Popović, H., Aktivne medijske publike: razvoj koncepta i suvremeni trendovi njegovih manifestacija. // Medijska istraživanja 16, 1 (2010), str. 98. dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=88476 (17.11.202.)

⁵² Vidi šire u Đukić, M., Odgovor Europske Unije na problem lažnih vijesti- regulativni okvir u nastanku. Vjerodostojnost medija: doba lažnih informacija, Zbornik radova devete regionalne konferencije Vjerodostojnost medija, Tuzla: Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, 2019.

nicama i na razini Unije, Unija ima znatan interes za suradnju s partnerima u tri prioriteta područja – u svojem istočnom i južnom susjedstvu i na zapadnom Balkanu. Otkrivanje dezinformacija u susjednim zemljama Unije nadopunjuje rješavanje problema u Uniji.⁵³

4. UMJESTO ZAKLJUČKA: DEZINFORMIRANJE NA INTERNETU I DRUŠTVENIM MREŽAMA KAO OZBILJNA PRIJETNJA SLOBODI IZRAŽAVANJA U DIGITALNOM DOBU I ODLUKE EUROPSKE UNIJE – OSVRT NA AKTUALNO STANJE

Dezinformacije predstavljaju prijetnju slobodi izražavanja u digitalnom dobu koja stalno poprima nove oblike te stoga zahtijeva stalne napore radi suzbijanja relevantnih aktera, vektora, alata, metoda, prioriteta ciljeva i učinka. Jedinica EU-a za otkrivanje hibridnih prijetnji analizira neke oblike dezinformiranja, posebno dezinformiranje koje provodi država, u suradnji s radnim skupinama za stratešku komunikaciju Europske službe za vanjsko djelovanje i uz potporu službi država članica. Akteri koji šire dezinformacije mogu biti unutarnji, u državama članicama, ili vanjski, uključujući državne (ili državno sponzorirane) i nedržavne aktere. Prema izvješćima⁵⁴, više od 30 zemalja koristi se dezinformiranjem i utječe na aktivnosti u različitim oblicima, među ostalim u svojim zemljama. Dezinformacije koje šire akteri u državama članicama sve su veći razlog za zabrinutost u cijeloj Uniji. U Uniji su zabilježeni i slučajevi dezinformiranja koje su provodili nedržavni akteri, primjerice u vezi s cijepljenjem⁵⁵. Kada je riječ o vanjskim akterima, u slučaju Ruske Federacije postoje jaki dokazi. Međutim, brzo učeći na metodama Ruske Federacije, strategije dezinformiranja provode i druge treće zemlje.

Prema informacijama jedinice EU-a za otkrivanje hibridnih prijetnji, dezinformacije koje širi Ruska Federacija⁵⁶ najveća su prijetnja EU-u jer su sustavne, adekvatno financirane i na drukčijoj razini od ostalih zemalja. Kad je riječ o koordinaciji, vrstama meta i strateškom utjecaju, dezinformacije iz Rusije dio su šire hibridne prijetnje koja se koristi brojnim alatima, polugama i nedržavnim akterima.

Nakon napada kemijskim oružjem u Salisburyju i povezanih zaključaka Europskog vijeća⁵⁷ Komisija i visoka predstavnica predstavili su Zajedničku komu-

⁵³ Tako i šire Akcijski plan za borbu protiv dezinformiranja, Zajednička komunikacija Europskom parlamentu, Europskom vijeću, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i odboru regija, JOIN/2018/36 final, str. 4 dostupno na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=CELEX:52018JC0036> (19. 11.2022.)

⁵⁴ Preuzeto sa <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017> (13.11.2022.)

⁵⁵ Vidi COM(2018) 245 i COM(2018) 244

⁵⁶ Ruska vojna doktrina izričito priznaje da je informacijsko ratovanje jedna od njezinih domena: <https://www.rusemb.org.uk/press/2029> (14. 1.2022.)

⁵⁷ Zaključci Europskog vijeća od 22. ožujka 2018.

nikaciju o jačanju otpornosti na hibridne prijetnje⁵⁸ u kojoj je strateška komunikacija istaknuta kao prioritetno područje za daljnji rad. Europsko vijeće tada je pozvalo „visoku predstavnicu i Komisiju da do prosinca 2018., u suradnji s državama članicama i u skladu sa Zaključcima Europskog vijeća iz ožujka 2015., predstave akcijski plan s konkretnim prijedlozima za koordinirani odgovor EU-a na izazov dezinformiranja, uključujući prikladne mandate i dostatne resurse za relevantne timove ESVD-a za stratešku komunikaciju”⁵⁹. Prema Akcijskom planu za suzbijanje dezinformacija⁶⁰, kojega je 2018. godine sastavila i objavila Europska komisija, sloboda izražavanja temeljna je vrijednost Europske unije. Njezina otvorena demokratska društva ovise o sposobnosti građana da pristupe raznim informacijama kako bi mogli formirati svoja mišljenja o raznim temama, a najviše o političkim pitanjima u vrijeme važnih odluka. Dezinformacije se definiraju kao provjerljivo lažne ili zavaravajuće informacije koje se stvaraju, iznose i šire radi ekonomske koristi ili namjernog obmanjivanja javnosti te koje mogu prouzročiti javnu štetu⁶¹. Javna šteta uključuje prijetnje demokratskim procesima i javnim dobrima kao što su zdravlje, okoliš ili sigurnost građana Unije. Dezinformacije ne uključuju nenamjerne pogreške, satiru i parodiju ni jasno naznačene stranačke vijesti i komentare. Mjere iz ovog akcijskog plana odnose se samo na sadržaj dezinformacija koji je zakonit na temelju prava Unije ili nacionalnog prava. Njima se ne dovodi u pitanje zakonodavstvo Unije ili bilo koje države članice koje može biti primjenjivo, uključujući propise o nezakonitom sadržaju⁶².

Prema podacima Eurostat istraživanja (2019.) u razdoblju od 2013. godine do 2018. godine, u Republici Hrvatskoj, broj kućanstava s pristupom internetu narastao je za 17%. Pomoću pravilnoga informiranja, svaki građanin može sudjelovati u javnim raspravama te izražavati svoju volju za slobodnim i pravednim političkim postupcima.⁶³

Europska unija do sada je pokrenula veći broj akcija i planova za borbu protiv dezinformacija i lažnih vijesti, a ovaj Plan osmišljen je s ciljem da se takva

⁵⁸ Vidi JOIN(2018) 16.

⁵⁹ Zaključci Europskog vijeća od 28. lipnja 2018.

⁶⁰ Vidi Akcijski plan za borbu protiv dezinformiranja, ZAJEDNIČKA KOMUNIKACIJA EUROPSKOM PARLAMENTU, EUROPSKOM VIJEĆU, VIJEĆU, EUROPSKOM GOSPODARSKOM I SOCIJALNOM ODBORU I ODBORU REGIJA, JOIN/2018/36 final, dostupno na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=CELEX:52018JC0036> (19. 11.2022.)

⁶¹ Komunikacija o suzbijanju dezinformacija na internetu, COM(2018) 236.

⁶² Komisija je predložila ciljne mjere za rješavanje problema širenja nezakonitog sadržaja na internetu, uključujući Preporuku o mjerama za suzbijanje nezakonitih internetskih sadržaja (C(2018) 1177). Vidjeti i prijedlog Uredbe o sprečavanju širenja terorističkih sadržaja na internetu COM(2018) 640 i revidiranu Direktivu o audiovizualnim medijskim uslugama dogovorenu 6. studenoga 2018.

⁶³ Eurostat, Archive: Statistički podaci o digitalnom gospodarstvu i društvu – kućanstva i pojedinci, dostupno na https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Statisti%C4%8Dki_podaci_o_digitalnom_gospodarstvu_i_dru%C5%A1tvu_%E2%80%93_kućanstva_i_pojedinci&oldid=510153 (19. 11. 2022.)

sloboda izražavanja i informiranja omogućujući svima, što je u današnje vrijeme vrlo izazovno zbog sve jačeg namjernog i sustavnog širenja dezinformacija. U konačnici to ostavlja velik prostor za širenje lažnih vijesti putem online medijskih portala i društvenih mreža. Šteta koja se stvori takvim načinom širenja dezinformacija predstavlja prijetnju demokratskim procesima vezanima za javno dobro, zdravlje, okoliš i sigurnost.⁶⁴ Dezinformacija je prijetnja koja se sve više širi i razvija. Zbog toga su potrebni veliki naponi za rješavanje problema aktera, vektora, alata, metoda i utjecaja koji uzrokuju širenje lažnih vijesti. Sudionici koji stoje iza širenja dezinformacija mogu biti unutarnji, unutar članica Europske unije i vanjski, uključujući i državne ili nedržavne aktere koje sponzorira vlada. Korištenje dezinformacija u državama-članicama Europske unije predstavlja sve veći razlog za zabrinutost. Društvene mreže postale su najveći izvor širenja dezinformacija, a njihov je cilj preusmjeriti određeni sadržaj izravno do specifičnih korisnika koji su identificirani zahvaljujući neovlaštenom pristupu bazi podataka.⁶⁵

Prema istom planu Europske komisije se zahtijeva politička ujedinjenost i kooperacija svih vlasti kako bi se omogućila kibernetičku sigurnost, pravodobna strateška komunikacija, kvalitetna zaštita podataka, provođenje zakona i sloboda medija. Planirana radnja Europske komisije zasniva se na:

- poboljšanju sposobnosti institucija Europske unije za otkrivanje, analizu i izlaganje informacija,
- jačanju usklađenih i zajedničkih reakcija na dezinformiranje,
- mobilizaciji privatnog sektora u borbi protiv dezinformiranja
- podizanju svijesti o problemu dezinformiranja te poboljšanju društvene otpornosti na isti problem⁶⁶

Jačanje otpornosti uključuje i održavanje specijaliziranih treninga, konferencija i rasprava u svrhu učenja i obrazovanja medijskih organizacija, a plan se posebno odnosi i na medijsko opismenjavanje javnosti. U provedbi plana o jačanju otpornosti na dezinformativni sadržaj, Europska komisija pozvala je sve članice Europske unije da aktivno sudjeluju i prate angažman medija, društvenih mreža i informacijskih tehnologija u njihovim aktivnostima, kako bi se omogućili slobodni i poštenu politički procesi na razini EU.⁶⁷

⁶⁴ *Komunikacija*, 2018., str. 1.;

⁶⁵ Ibidem

⁶⁶ Ibid. str. 6

⁶⁷ *Postupci u vezi s provedbom politike tržišnog natjecanja- Europska komisija, Prethodna prijava koncentracije (Predmet M.9753 – Hexcel/Woodward) Predmet primjeren za primjenu pojednostavnjenog postupka (Tekst značajan za EGP) (2020/C 115/025.; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020M9753&from=EN> (12.11.2022.);*

LITERATURA

1. A&S Adria online izdanje časopisa, Važnost zaštite privatnih podataka djece na internetu, objavljeno 7. 3. 2019, dostupno na <https://www.asadria.com/vaznost-zastite-privatnih-podataka-djece-na-internetu/> (17. 11. 2022.)
2. Akcijski plan za borbu protiv dezinformiranja, Zajednička komunikacija Europskom parlamentu, Europskom vijeću, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i odboru regija, JOIN/2018/36 final, str. 4 dostupno na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=CELEX:52018JC0036> (19. 11.2022.)
3. ALA Presidential Committee (1989). Presidential Committee on Information Literacy: Final Report. Dostupno na <http://www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/presidential> (13.11.2022)
4. Bača, M; Ivanković, M; Schatten, M. (2010). Privatnost na Facebook-u i drugim socijalnim mrežama. Dostupno na <http://bib.irb.hr/datoteka/493687.CZBtemplate.pdf> (14.11.2022.)
5. Bahtijarević - Šiber, F. (1992). *Utjecaj tehnologije na organizaciju*. Ekonomski pregled, Hrvatsko društvo ekonomista, Zagreb, 1-2, str. 65.;
6. Berridge, Geoff. R., »Diplomacija«, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, str. 24.;
7. Boban M., Babić A. (2014.) *Utjecaj internetskih tehnologija na gospodarski rast, poslovni rezultat i stopu rasta profita poduzeća u republici hrvatskoj*. Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku, Vol.,1-2, str,66-67. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/199766> (10.11.2022.);
8. Boban, M., Zaštita podataka i pravo na privatnost u informacijskom društvu. Gospić: Veleučilište "Nikola Tesla" u Gospiću, 2019., str. 4-7. Vidi i Boban, M., Cinotti Mujan, I., Informacijska sigurnost i zaštita prava na privatnost kao temeljno ljudsko pravo // Zbornik radova 18. Međunarodno savjetovanje Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse, Mostar: Sveučilište u Mostaru Pravni fakultet, 2021. str. 193-232
9. Boban, M., Zaštita privatnosti i osobnih podataka kao temeljnih ljudskih prava u digitalnom dobu // Ljudska prava u doba digitalnog građanstva / Luatti, Lorenzo (ur.). Vodnjan: Istarska županija, 2017. str. 24-44
10. Cambridge Dictionary, 2022. Dostupno na: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fake-news> (11.10.2022.);
11. Deklaracija o medijskom odgoju: <https://www.unesco.org/archives/multi-media/document-4333> (11.11.2022.)
12. Đukić, M., Odgovor Europske Unije na problem lažnih vijesti- regulativni okvir u nastanku. Vjerodostojnost medija: doba lažnih informacija, Zbornik radova devete regionalne konferencije Vjerodostojnost medija, Tuzla: Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, 2019.
13. Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, (MU 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, 13/17)

14. Eurostat, Archive: Statistički podaci o digitalnom gospodarstvu i društvu – kućanstva i pojedinci, dostupno na
15. Freedom house, Po <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017> (13.11.2022.)
16. Grbavac, V. (2010). Informatika: kompjutori i primjena. Zagreb: Školska knjiga. vol. 4.
17. Hobbs, R. (2010) Digital and media literacy: A plan of action. Aspen Institute, str. 10. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED523244.pdf> (13.11.2022).
18. Hromadžić, H.; Popović, H., Aktivne medijske publike: razvoj koncepta i suvremeni trendovi njegovih manifestacija. // Medijska istraživanja 16, 1 (2010), str. 98. dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=88476 (17.11.202.)
19. Hrvatska udruga banaka (2017). U Europskom mjesecu kibernetičke sigurnosti istraživanje HUB-a pokazuje: Hrvati ležerno koriste Internet, no većina je oprezna. URL: <http://hub.hr/hr/u-europskom-mjesecu-kiberneti%C4%8Dke-sigurnosti-istra%C5%BEivanje-hub-pokazuje-hrvati-l%C5%BEerno-koriste> (10. 11.2022)
20. Kalsnes, B. Fake News. // Oxford Research Encyclopedia of Communication, 2018. Dostupno na: <https://oxfordre.com/communication/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-809> (11.10.2022.) ;
21. Kolaković, M., Kovačević, B., Sisek, B. (2002) *Utjecaj teorija poduzeća na suvremene pristupe organizaciji poduzeća*, Ekonomski pregled [online], Vol 53., No 9-10, str. 936. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=44551 (10.11.2022.);
22. Komunikacija o suzbijanju dezinformacija na internetu, COM(2018) 236.
23. Livingstone et al. (2012). Risks and safety on the internet: the perspective of European children: full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries. LSE Research Online, dostupno na <http://eprints.lse.ac.uk/33731/1/Risks%20and%20safety%20on%20the%20internet%20lsero%29.pdf> (15.11.2022).
24. Mascheroni, G; Olafsson, K. (2017) Access and use, risks and opportunities of the internet for Italian children. Preliminary findings. dostupno na <http://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/eu-kids-online/reports/Executive-summary-Italy.pdf> (14.11.2022).
25. McCabe, K., The Role of Internet Service Providers in Cases of Child Pornography and Child Prostitution, *Social Science Computer Review*, 26 (2008) 2, 248, <http://ssc.sagepub.com/cgi/content/refs/26/2/247> (15. 11. 2022)
26. Media Centar Sarajevo, https://www.media.ba/sites/default/files/media_literacy.pdf (10.10.2022.);
27. Mediji, kultura i civilno društvo / uredila Zrinjka Peruško. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, 2008, str. 48-49.

28. Odluka o objavljivanju Povelje ujedinjenih naroda, NN 15/1993, dostupno na https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/1993_12_15_35.html (15. 11. 2022.)
29. Podaci o digitalnom gospodarstvu i društvu (Europska komisija), dostupno na https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Statisti%C4%8Dki_podaci_o_digitalnom_gospodarstvu_i_dru%C5%A1tvu_%E2%80%93_ku%C4%87anstva_i_pojedinci&oldid=510153 (19. 11. 2022.)
30. Poelman, R. (2010). A Survey of Augmented Reality Technologies, Applications and Limitations. Dostupno na <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.454.8190andrep1&typepdf> (11.11.2022.);
31. Posetti, Julie, Ireton, Cherilyn, Wardle, Claire, Derakhshan, Hossein, Matthews, Alice, Abu-Fadil, Magda, et al.. 2018. "Journalism, Fake News and Disinformation." UNESCO. <https://en.unesco.org/sites/default/files> (15. 11. 2022.)
32. Postupci u vezi s provedbom politike tržišnog natjecanja- Europska komisija, Prethodna prijava koncentracije (Predmet M.9753 – Hexcel/Woodward) Predmet primjeren za primjenu pojednostavnjenog postupka (Tekst značajan za EGP) (2020/C 115/025.; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020M9753&from=EN> (12.11.2022.);
33. Preporuka o mjerama za suzbijanje nezakonitih internetskih sadržaja (C(2018) 1177).
34. Psihologis. (n.d.). Dostupno na <https://psihologis.com/virtualna-stvarnost-tipoviprimjena/> (11.11.2022.);
35. Quartararo, E., "A Generation Zer's Take on the Social Media Age." New York Times, 2018., dostupno na <https://www.nytimes.com/2018/05/24/learning/a-generation-zers-take-on-the-social-media-age.html> (14.11.2022.)
36. Rheingold, H. (1992). *Virtual Reality: The Revolutionary Technology of ComputerGenerated Artificial Worlds - and How It Promises to Transform Society*;
37. Skoko, B., Hrvatski medijski trendovi 1991. – 2011. // *Diacovensia* 30, 3 (2011), str. 367., dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=111447 (11.11.2022.)
38. Splitski dnevnik RTL, Boban. M., izjava u okviru stručnog seminara "Zaštita prava djece u digitalnom okruženju" u organizaciji Hrvatske udruge ravnatelja osnovnih škola – ogranka Splitsko-dalmatinske županije, dostupno na Splitski dnevnik, <https://splitskidnevnik.rtl.hr/vijesti/grad/nekada-se-djecu-upozoravalo-da-ne-ulaze-u-automobile-s-nepoznatima-a-sada-da-ne-razgovaraju-s-njima-preko-drustvenih-mreza/> (17. 11. 2022.)
39. Spratt, Hannah E. and Denise E. Agosto. "Fighting Fake News: Because We All Deserve the Truth: Programming Ideas for Teaching Teens Media Literacy." *Young Adult Library Services* 15 (4), 2017.

40. Stahl, B. (2006). On the Difference or Equality of Information, Misinformation, and Disinformation: A Critical Research Perspective. *Informing Science Journal*, vol. 9, str. 43. Dostupno na <https://www.informingscience.org/Publications/473> (12.11.2022).
41. Sveningsson Elm, M. (2008) Understanding and Studying Internet Culture(s): Hybridity and Interdisciplinarity. *Nordicom Review*. str. 87. URL: http://www.nordicom.gu.se/sites/default/files/kapitel-pdf/270_sveningsson%20elm.pdf (13.11.2022)
42. Šuber, B. (2005). „Unapređenje poslovnih procesa pomoć informacijske tehnologije“. *Ekonomski vjesnik* br. 1 i 2 (18), str. 97-99. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/199766> (10.11.2022.);
43. Šundalić, A; Heteši, I., Mediji i nove vrijednosti društva slobodnog tržišta. // *Informatologija* 39, 4 (2006), str. 273., dostupno na:
44. UNICEF (s.a) Konvencija o pravima djeteta (1989), dostupno na https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf (14.11.2022)].
45. Varga, M., Ćurko, K., Panian, Ž., Čerić, V., Bosilj - Vukšić, V., Srića, V., ... & Jaković, B. (2007). *Informatika u poslovanju*. Element, Zagreb, str. 97.

Marija Boban, Ph.D., associate professor
Faculty of Law, University of Split

MEDIA LITERACY, DISINFORMATION AND FREEDOM OF EXPRESSION ON THE INTERNET AND SOCIAL NETWORKS IN THE DIGITAL AGE

Summary: Freedom of expression is a basic principle of the European Union established in the Charter of Fundamental Rights of the European Union and in the constitutions of the member states. Open European democratic societies depend on the ability of citizens to access a variety of verifiable information to form their views on various political issues. In this way, citizens can participate in public debates and express their opinion within the framework of free and fair political processes. With the progressive development of the Internet as a global communication network, communication has largely moved from the real world to the virtual world, forming virtual reality. In the context of new and comprehensive social changes which, among other things, are conditioned by the emergence and application of new technological achievements through media phenomena such as digitization, convergence and multimedia, the author of this paper analyzes the changes that have taken place and significantly affect media literacy and freedom of expression in the digital age. Democratic processes are increasingly threatened by the emergence of fake news and the deliberate, extensive, and systematic spread of disinformation. In conclusion, the paper also reviews the strategic framework of the EU in the fight against disinformation in the media with the aim of protecting freedom of expression in the media as the fundamental human right.

Keywords: disinformation, digital age, social networks, European Union, information technologies, Internet, fake news, media literacy, freedom of expression